

Každodennost normalizační moci: Konformita, obcházení a rezistence v jógové praxi¹

Power in Everyday Life during Normalization: Conformity, Circumvention, and Resistance in Yoga Practice

Dagmar Duchoňová, FF MU, Ústav religionistiky
e-mail: dagmarduchonova@seznam.cz

Abstract

The article analyzes the memories of yoga practitioners during the normalization period in former Czechoslovakia, aiming to identify and describe the mechanisms and strategies of governance and power under socialist regime within the yoga platform. I carried out a qualitative research capturing the autobiographical account of the personal experiences of respondents who practiced yoga during the period of communist normalization. Despite the state's regulation of leisure activities, people devoted themselves to yoga practice. The article analyzes how yogis dealt with state power both in private and public spheres and what strategies they used to search for free intermediate spaces of realization. I also mention how the respondents perceive the difference between normalizing yoga conditions and the current state of yoga.

Keywords

dissent, yoga, normalization, socialism, samizdat, state security, totality

Klíčová slova

disent, jóga, normalizace, socialismus, samizdat, státní bezpečnost, totalita

Úvod

Jóga měla v období československé normalizace svá specifika. Nebyla oficiálně zakázaná, ale dostupnost informací o józe, možnost její veřejné prezentace a výuky byly omezené. Tisková produkce a distribuce byly omezeny cenzurou, organizaci volnočasových aktivit usměrňoval stát. Veřejné prezentaci filozofických a duchovních postojů bránila oficiální marxisticko-leninská, vědecko-ateistická ideologická linie. Praktikování jógy tedy mělo nastavené oficiální limity a možnosti jejího šíření a rozvíjení byly omezené.

I přes tyto komplikace se řada lidí věnovala jógové praxi, ať už individuálně nebo šířením a propagací znalostí i mezi ostatní. Informace o józe lidé distribuovali

¹ Článek je založený na autorčině bakalářské práci obhájené v roce 2020 na Masarykově univerzitě v Brně.

oficiální, pololegální či ilegální cestou, překládali zahraniční texty a pořádali jógová setkání, oficiální i na soukromých bytech. Výše zmíněná omezení vyžadovala zapojení značné kreativity a úsilí jogínů, kteří v sobě museli najít odhodlání a odvahu systematicky obcházet mocenská omezení. Předkládaná studie jejich úsilí a motivace sleduje skrze vyprávění pamětníků, praktikujících jógu během období normalizace v bývalé ČSSR, a bere si za cíl popsat fungování normalizační moci na platformě jógy prostřednictvím každodenních osobních zkušeností mých respondentů.

Konkrétně jsem hledala odpověď na tyto výzkumné otázky: jak respondenti pracují s politickými nařízeními, jak interagují v soukromých vztazích, či jak rozdílným způsobem využívají své osobní pole moci podle toho, jak je to pro ně v dané situaci výhodné. Vzhledem k nedostupnosti informací a potenciálnímu nebezpečí při aktivním členství mě zajímala i osobní motivace mých respondentů. Kdy a jak se dostali do kontaktu s jógou, jaký byl jejich osobní motiv připojení se k jógové skupině, co od ní očekávali, co hledali a co získali?

Jóga v české společnosti během období normalizace

Akultura indické filozofie a náboženství do české společnosti nastává již na přelomu 19. a 20. století, kdy dochází k završení moderní restrukturalizace společnosti a ustanovení plnohodnotného národního života (Fujda, 2007: 20). V roce 1948, po nástupu komunistické strany² k moci, došlo ke svržení demokracie a nastává vláda jedné strany. Stát řízený komunistickou stranou zastává oficiální marxisticko-leninský, vědecko-ateistický světonázor. Tato ideologická linie nebyla příznivě nakloněna svobodě projevu a odlišným názorům, a jako jediná vládní strana měli navíc komunisté rozsáhlá oprávnění zasahovat do jakékoliv sféry společenského života. Státní cenzura znesnadnila přístup k jógové literatuře a všechny formy sdružování a organizací strana omezila a suverénně kontrolovala (Kabele, 2004: 10). Státní represe proto vedly k útlumu činnosti jógových spolků.

Tlak na svobodu jednání a informací poněkud povoluje v šedesátých letech. Vědecké výzkumy na využití jógy v prevenci a léčbě pomohly k postupnému znovuoživení jógové praxe. K jejímu šíření dochází také zásluhou jógových nadšenců, například manželů Tomášových či indoložky Bartoňové. Oficiálně povolená jóga je prezentována jako zdravotní cvičení zbavené veškeré spirituality, a je tak postupně začleňována do tělovýchovných organizací. Až po roce 1989 znovu dochází k její decentralizaci a začíná vznikat mnoho samostatných subjektů zakládaných jednotlivými cvičiteli či soukromými skupinami.

V analýze jsem se proto soustředila na jogíny a jogínky praktikující jógu v období normalizace, nejmladší periodě státního socialismu, která následovala po éře uvolněných šedesátých let (konkrétně po Pražském jaru 1968) a byla zakončena listopadovou revolucí v roce 1989.³ Při výzkumu normalizační doby a existence jógy v ní mě zajímalo, jak jogíni hledali uvnitř státního dozoru volné meziprostory, v nichž by mohli jógu provozovat, s jakými problémy se kvůli józe setkávali ve veřejném i soukromém sektoru a jakým způsobem je řešili. Období normalizace

² KSČ, Komunistická strana Československa, levicová totalitní politická strana.

³ V textu používám pro zmiňovaný časový úsek více analogických termínů: normalizace, komunismus, ale i pojem totalita jako zvýraznění represivního charakteru moci.

sice již nezahrnovalo fyzické násilí z padesátých let, ale společnost stále ovládaly obavy a represe, které byly podstatou vládního režimu a působily jako jeden z jeho stabilizačních faktorů (Činátl, Mervart & Najbert, 2017: 44–45). Jógová aktivita dnešních pamětníků tak v mé studii slouží jako interpretační rámec těchto normalizačních omezení.

Metodologie a povaha analyzovaných dat

Podle Eliase můžeme jedince považovat za vzorek sociálního světa, v kterém lze najít odraz celé strukturované společnosti jeho doby (Kaufmann, 2010: 69). V tomto smyslu je subjektivní vytváření životního příběhu mými respondenty – pamětníky – součástí objektivní skutečnosti normalizace, jejíž fungování skrze jejich výpovědi zkoumám.

K získání potřebného popisu skutečnosti každodenního života, kterou normalizační prostředí nabízelo, jsem zvolila metodu kvalitativního výzkumu (viz Strauss & Corbinová, 1999; Silverman, 2005), který umožňuje porozumět tomu, jak lidé skutečně žili, jak rozuměli ideologickým frázím, jak je spojovali se svými ambicemi, o čem pochybovali a jak své pochyby vyjadřovali (Kolář & Pullman, 2016: 10). Jako rámcový design výzkumu slouží formát případové studie, která je podle Švaříčka vhodná v případě, že chceme zkoumat specifické, komplexní sociální jevy, zachycující unikátní okolnosti života respondentů (Švaříček & Šedová, 2014: 111).

K zajištění výzkumných dat jsem zvolila volné autobiografické vyprávění životních zkušeností pamětníků jógy v období normalizace. Z vyprávěných životních příběhů jsem získala individuální zkušenosti, kterými respondenti konstruují svůj sociální svět, a získala jsem tak jedinečné informace o realitě fungování moci v totalitě. Pro některé sociology je autobiografické vyprávění do určité míry problematické, protože použitá data mají podobu současných vzpomínek na dříve prožitou zkušenost, kdy paměť jednotlivců skutečně prožité zážitky přetváří, vybírá, reorganizuje a uchovává v pozměněné podobě (Hošpesová, 2010: 9). Vzpomínky na minulost tedy chápou jako produkt současnosti. Respondenti také mají v autobiografickém vyprávění sklon k heroizaci svého obyčejného života a romantizaci autentické zkušenosti (Hošpesová, 2010: 25). Tento idealizovaný pohled je patrný i v některých pasážích mých rozhovorů, převážně tam, kde respondenti popisují svůj kontakt se Státní bezpečností (StB). Tím, že respondenti vyprávěním vytváří svůj svět, který je odlišný od objektivní reality, vsouvají mezi sebe a tazatele několik filtrů. Objektivní data jsou tedy vždy filtrovaná jejich subjektivní zkušeností a dále ještě odsubjektivizována prepisem textu, který vyprávění přesunuje mimo kontext svého vzniku (Konopásek, 1996: 5).

Řešením úzkostlivého diferencování mezi subjektivní a objektivní realitou při analýze autobiografie a z něj plynoucí zrelativizování hranic mezi životem, subjektivitou a vyprávěním, je pro Konopásku textuální obrat. Ten spočívá ve změně pohledu na výzkumný proces autobiografického vyprávění. Objektivní sociální realita, subjektivní skutečnost prožívání a realita vyprávění se stávají stejně hodnotnými (Konopásek 1996: 10; Konopásek, 2005). Získaná data z analýzy životopisného vyprávění tak vypovídají o žité realitě a skrze ně lze vypořádat, jak respondenti vnímají svět a jak v něm jednájí.

Ve výzkumu jsem využila metodu diskurzivní analýzy, jejímž cílem je pochopit mocenské vztahy a způsob, jakým se tyto vztahy projevují v realitě (viz Reisigl & Wodak: 2009). V souladu s výzkumným záměrem mě zajímalo, jak respondenti ve svém vyprávění interpretují podmínky praktikování jógy a jak definují problémy, které byli nuceni řešit. Zjištěním bylo, že v mnoha případech jsou jejich problémy podobné, ačkoliv výchozí životní zkušenosti byly rozdílné. Hledala jsem proto, jaké koncepty řešení volí a zda tato řešení potíže eliminují, napravují, nebo zda produkují navazující překážky, které je třeba řešit. Analyzovala jsem, jaké aspekty situace se změnily, které zůstaly, jaké nové možnosti to respondentům dalo a jaké staré možnosti vzalo. Zajímalo mě, co lze na základě výpovědí mých respondentů říct o fungování socialistické moci a podřizování se jí v každodenních situacích.

Výzkum a jeho průběh

V kvalitativním výzkumu reprezentuje vzorek respondentů určitý problém, nikoliv populaci. Není konstruován náhodně, volbu respondentů odvozujeme od výzkumného problému a výzkumných otázek (Švaříček, 2014: 111). Proto byla mým kritériem při výběru respondentů jejich zkušenost s jógovou praxí v normalizačním období. V rámci výzkumu bylo pořízeno celkem šest rozhovorů, s pěti ženami a jedním mužem. Pět respondentů se věnovalo józe již od sedmdesátých let, jedna žena začala s aktivitou až krátce před koncem totality. Všechny ženy jsou i v současné době zapojeny do jógových cvičení. Jedině pro mužského respondenta je jóga individuální záležitost, nikdy nebyl nikde organizován, nikdy se nezúčastnil hromadných cvičení. Věkově není skupina zcela homogenní, je zde rozpětí mezi ročníky narození 1942–1968. Vzhledem k časovému odstupu od zkoumaného období, kdy respondenti v rozhovorech vzpomínají na dobu svého mládí, byl v některých situacích patrný i vliv nostalgie.

V rozhovorech jsem se snažila pochopit, jakým způsobem se projevovala státní moc v jógových skupinách i v soukromém životě jogínů. Jak využívali svou osobní moc a jak s ní zacházeli v různých životních situacích. Zajímalo mě, zda užití řešení vedlo k cíli, nebo způsobovalo jiné komplikace. Zkrátka, co na základě zjištěných poznatků můžeme říct o fungování moci v období normalizace, kdy státní nařízení zasahovala do všech oblastí života. Na všech úrovních veřejného života bylo pravidlem, že každé individuální i skupinové jednání bylo podrobeno dohledu a kontrole nebo potlačeno, což platilo pro politickou i zájmovou činnost (Kabele, 2004: 25).

V úvodu každého rozhovoru jsem objasnila důvod našeho rozhovoru a respondenti podepsali Souhlas s pořízením záznamu a zpracováním informací. Rozhovory nebyly časově omezeny, účastníci měli prostor pro volné vyprávění. Vzhledem ke zvolené formě autobiografického vyprávění, které je blízké konverzačnímu stylu, byl získaný objem dat rozsáhlý.

Z důvodu zachování anonymity jsou ve výzkumu jména respondentů i jejich současná bydliště změněna.

Analýza

Osobní motivace k překračování hranic

Každý člověk je situován v mocenských vztazích a moc je součástí naší každodenní zkušenosti, kterou uplatňujeme v sociálním kontaktu při prosazování svých zájmů. Mé pojetí mocenských vztahů vychází z konceptu Michela Foucaulta, dle kterého lze moc vykonávat pouze nad svobodnými subjekty, které mají možnosti variabilních reakcí. Pokud tedy máme porozumět mocenským vztahům, je potřeba analyzovat formy odporu. Tyto vztahy nebývají oddělené od účelných činností, naopak jsou výsledkem interakce mezi oficiální ideologií a tím, jak je lidé spoluvytváří v každodenním životě. Žít ve společnosti totiž znamená působit na jednání druhých (Foucault, 2016: 212–222). Analýza vychází z ambivalence moci, která je na jedné straně donucující, omezující svobodu druhých (např. státní nařízení), a na druhé straně dává svobodu tím, že člověk může učinit protipatření. Cílem těchto rezistentních, mocenských strategií je zmobilizovat a pro vlastní potřeby zaangažovat ostatní (Konopásek, 1999: 6).

Vzhledem k nestandardním podmínkám praktikování jógy mě zajímala osobní motivace jogínů: kdy a jak se dostali do kontaktu s jógou, jaký byl jejich osobní motiv připojení se k jógové skupině, co od ní očekávali, co hledali, co získali? Jako jednu z hlavních motivací zmiňovaly všechny ženy-respondentky diametrální rozdíl mezi všedními dny a dny strávenými ve společnosti ostatních jogínů. Respondentky toužily patřit do skupiny, kde se mohly setkávat s lidmi vyznávajícími stejné životní názory. Všechny účastnice jógových setkání vzpomínají na atmosféru seminářů, která jim nahrazovala neutěšenou realitu normalizačního všedního dne. Dle jejich slov jim poskytovala naplňující prostředí a sociální rovnost, která sice byla z hlediska komunistické ideologie žádoucí (Kolář & Pullman, 2016: 21), na rozdíl od běžné společnosti ale byla rovnost při jógových setkáních zcela dobrovolná, a proto se jí dařilo i realizovat. Respondentka Magdalena popisovala rozdíl mezi účastí na józe a běžnými dny jako „jiný svět“:

Nikdo se neptal na profesi, tam jste opravdu byli za tu jógu. (...) Prostě to byla Hanička a jestli jezdí s tramvají, nebo je neurochirurgička, jsem netušila. Prostě se vždycky tykalo, to bylo samozřejmé. Lidé si tam povídali o něčem úplně jiném a nikdo se vás neptal, jakou máte práci a kolik berete a co máte. Ale jak praktikujete, o čem přemýšlíte, jestli jste četli tohle a co si o tom myslíte. Prostě to byl jiný svět. (...) Únik z toho socialistického, co jsme si mysleli, že bude navěky. Já jsem vždycky odjížděla z toho týdne, já jsem brečela, opravdu brečela, protože jsem věděla, že přijdu v pondělí ráno a my jsme měli ve fabrice v pondělí ráno schůze. To bylo tak zoufalé, když jste viděli, jak lidé jeden lezu do druhému do zadku, aby získali nějakou pomyslnou výhodičku. A jak klidně shodí někoho. (Magdalena)

Magdalena ve svém vyprávění vymezuje jógovou společnost jako výrazně jinou a lepší oproti každodenní normalizační realitě. Mezi těmito světy vnímala výrazné odlišnosti v chování i následování hodnot. Právě Magdalena si prošla nejvýraznějším střetem s neutěšenou realitou všedních dní po ukončení studia na vysoké škole a nástupu do práce. Propastný rozdíl mezi atmosférou jógového

setkání oproti šedivé každodennosti byl v jejím případě umocněn specifickým prostředím fabriky a typem lidí, se kterými se v pracovní oblasti setkávala:

Lidé, kteří tam tehdy byli, prostě to bylo určité společenství, a ti lidé se k sobě chovali jinak, než se chovalo venku. Což pro mě bylo něco úžasného. Na škole člověk je mlád, kamarádi – tam se to tak neřeší. Ale když jsem přišla do práce, tak člověk jako by spadl. Já jsem se po škole dostala do fabriky, sice do výzkumáku, takže to bylo trošinku víc na úrovni. Ale pan ředitel byl prostě dělnický kádr, rudý až za roh, blbý jak punčtok, jak se říká. Teď člověk v tom musel žít. (Magdalena)

Také pro Ivetu a Jitku poskytovala jógová setkání možnost odpoutat se od omezujícího systému. Mohly zde získat běžně nedostupné informace a rozvíjet tak svůj potenciál. Jarku kromě zmíněných benefitů naplňovalo zapojení se do organizace a šíření jógových aktivit:

S jógou můj život je úplně jiný, a byl jiný, jinak už bych byla asi zdrogovaná, nebo opilá. (...) A jinak tohle všechno mně nějak dávalo ten smysl života a pak i to, co jsem teda měla, zabezpečovala a zajišťovala. (Jarka)

Pro běžného občana bylo nemožné změnit vlastní silou politické nastavení země, a tak respondenti svou nespokojenost s životními podmínkami řešili realizací v zájmových činnostech. Z rozhovorů vyplývá, že motivem připojení se k jógové skupině bylo hledání zájmové činnosti s hlubší duchovní podstatou, která by byla diametrálně odlišná od každodennosti reálného socialismu a kompenzovala by omezování svobody komunistickým režimem a jeho diktováním, jaké činnosti mohou lidé vykonávat.

Jógové společenství jako aktivní rezistence i hledání smyslu

Stát v období normalizace nastavil pravidla stejnorodosti, jejichž součástí byla i státní ideologie ateistického marxismu-leninismu, který potlačoval nábožensko-filozofický rozměr člověka. Tato dimenze některým lidem v životě chyběla a hledali proto jiný smysl života, než nabízelo socialistické zřízení. Moji respondenti zaplnění duchovní prázdnoty nacházeli právě v józe. Všechny respondentky zmiňovaly rozdíl mezi všedními dny a dny strávenými ve společnosti jogínů. Ve vzpomínkách líčily dobu normalizace jako šed, ve které jim jóga dávala smysl života. Svobodomyšlná atmosféra seminářů tak nahrazovala neutěšenou realitu všedního dne v normalizaci a poskytovala naplňující prostředí a sociální rovnost.

Charakteristická byla pro respondenty zvědavost a touha poznávat. Chtěli dát svému životu hlubší rozměr, věnovat se činnostem, které člověka rozvíjí a kultivují. Podstata, kterou nacházeli v jógových skupinách, odpovídá stanovisku Vladimíra Zemana, podle kterého lidé „společně praktikovali jógu jako filozofii žití, jako etickou opozici k socialistické realitě. Pomáhala duševně i tělesně strádajícím“ (Zeman, 2000: 16).

Hledání společenství sdílejícího stejné hodnoty však působilo problémy jak ve veřejném životě, tak na úrovni rodin jednotlivých respondentů, kdy došlo k nepochopení jejich vnitřní motivace a podstaty jógy. Nejmladší respondentka

Iveta zmiňovala, že v souvislosti s praktikováním jógy cítila tlak na úrovni rodiny: „Já jsem měla velké problémy s rodiči, kteří to brali najednou, že jsem vstoupila do sekty.“ Na tuto osobní rovinu se vrstvila také rovina veřejného dohledu, kterému respondenti museli čelit a zároveň se mu snažili vyhýbat.

Komunistický režim potlačoval formu soukromého komunitního organizování. Strana suverénně kontrolovala všechny formy sdružování a organizací. Skupinová setkání se mohla konat jen s obtížemi a větší skupiny byly pod dohledem StB (Fujda, 2011: 87). Státní bezpečnost byla výkonnou mocí represivního režimu a jedním z jejích úkolů bylo co nejdůkladněji monitorovat aktivity ve společnosti a případně odhalit režimu nepřátelské aktivity (Bílek, 2015: 4). Proto byl běžný přímý osobní dohled tajné policie nad dodržováním státních nařízení během jógových setkání. Pokud lidé chtěli cvičit, museli se zapojit do systému nastaveného politikou, a tím se podrobit dohledu a kontrole StB.

Každé mimořádné setkání bylo potřeba předem nahlásit a získat svolení k jeho uspořádání. Jak vypovídá Jarka ve svém vyprávění, StB nebo policie následně mohla kdykoliv přijít, seminář zrušit a okamžitě vyhostit jógového učitele:

A ti tenkrát neposlali pozvání a pozvání jsme tedy posílali jenom my, nebo prostě někde něco nebylo nahlášené, a proto oni tam takto přišli. (...) Svámidží⁴ měl přerušené vízum a musel do druhého dne ráno do 6 hodin překročit hranice. (...) Vlastně jsme nevěděli, jestli kdy bude moci přijet, co z toho bude a tak. (Jarka)

Tato nepříjemná situace uvedla účastníky i do existenční nejistoty, nevěděli, zda epizoda nebude mít následky v jejich osobním životě. Situace s vyhoštěním se vyřešila za rok, kdy svámího pozvali na svatbu dcery jednoho z organizátorů. Na soukromé pozvání mu již bylo umožněno přijet. Udávání tak zasahovalo každou sféru života a často k němu docházelo i v případě maličností, které mohly mít na myšlení socialistického člověka ideologicky minimální vliv.

Udavačství je ukázkou jednoho z nástrojů státní moci, kdy dohled nad společností kromě StB byl osobní doprovod hlídané podezřelé osoby. Tento dohled probíhal většinou v případech exponentů pravice, signatářů a sympatizantů Charty 77, evangelické církve, tramského hnutí atd. (Činátl, Mervart & Najbert, 2017: 46). Dozor StB do velké míry narušoval osobní prostor hlídané osoby. Ona i její okolí bylo nuceno si zvyknout na neustálou přítomnost dozorce, a to i v intimních chvílích. Existenci policistů pak hlídané osoby braly jako součást života, který dál žily podle svých hodnot. Státní dohled se tak stal kulisou jejich každodennosti. Protože cílem StB bylo především vyvolat v občanech obavy a pocit strachu, jelikož se tak stávají lépe ovladatelnými, neměli příslušníci tajné policie potřebu svou přítomnost na jógových seminářích skrývat. Jogíni počítali s jejich přítomností a přizpůsobili se jí:

⁴ Indický jogín Paramhans Swami Maheshwarananda do Evropy přišel v roce 1972, aby dle svých slov pomohl západnímu člověku s duchovním hledáním skrze cestu jógy. Propojil starodávnou jógovou tradici se svými zkušenostmi a výsledky bádání moderní vědy. Je autorem integrálního systému cvičení Jóga v denním životě.

Oni se snažili zapadnout, ale nikdy se na nic nezeptali smysluplného, z pohledu jógy. (...) Z toho, jak se mluvilo, člověk celkem záhy poznal, koho to zajímá a kdo tam prostě je jenom tak nastrčený, ale nikdy se jim to nedávalo znát. (Magdalena)

Na platformě jógy používala StB k potvrzení své moci především preventivně-výchovná opatření ve formě zastrašovacích pohovorů předvolaných osob (Čínátl, Mervart & Najbert, 2017: 46). Soukromý prostor domácnosti cvičenců ale nebylo na rozdíl od veřejných prezentací snadné kontrolovat, a proto se jediný mužský respondent cvičící v soukromí s praktikami StB nesetkal. K výsledku byli zvaní organizátoři a účastníci veřejných prezentací a někteří respondenti uváděli, že byli k těmto výsledkům sami předvoláni. Výpovědi respondentů však nepotvrdily, že by byl za jógovou aktivitu někdo uvězněn, což ve své práci potvrzuje i Fujda (2011: 99). Větší represe nastávala v případech politické angažovanosti.

Všichni jogini se ve veřejném prostoru museli podřizovat mocenským nařízením a být opatrní, nemohli veřejně prezentovat své názory, neboť nevěděli, kdo je může slyšet. Toto riziko řešili pořádáním neoficiálních bytových satsangů, kde se setkávali lidé s touhou po filozofickém, duchovním aspektu jógy, a kde mohli svobodně komunikovat. Ale i při těchto schůzkách bylo nutné dodržovat určité podmínky, které snižovaly míru rizika. Účastníci přísně dodržovali povolený počet osob pohromadě v bytě, jehož překročení bylo vnímáno jako nedovolené shromažďování. Existovalo více soukromých setkávacích bytů a místa setkání se různě obměňovala, aby nevzniklo podezření. K eliminaci rizika udání také pořadatelé do poslední chvíle utajovali adresu schůzky a k „bytovému“ společenství bylo možné se připojit pouze na doporučení – za nováčky se musel zaručit již prověřený člověk:

Když jsme chtěli někoho nového, tak musel někdo o něm dát reference, kdo třeba už chodil, byl s ním obeznámen, tak se musel za něj zaručit, že ten člověk – opravdu, nebudou pak nějaké komplikace, – pokud to bylo v pohodě, mohl přijít. (Jitka)

Seděli jsme u telefonu a čekali jsme, až někdo zavolá, kde to bude. (...) Tak jako se dělala disidentská, i když nebylo to tak nebezpečné. Tak se tam lidé postupně trousili. (Halina)

Vyprávění pamětníků naznačují šíři pravomocí státu zasahovat do soukromí obyvatel. Přestože se akce konaly v soukromých bytech a nejednalo se o žádnou protistátní podvratnou činnost, mohla kdykoliv přijít policie, a lidé tak byli nuceni dělat preventivní protiopatření, aby se vyhnuli případným kontrolám a represím.

Chybějící literatura a její získávání

S příchodem komunistické diktatury po druhé světové válce nastává také problém s nedosažitelností jógové literatury. Vláda se svým selektivním informováním snažila udržovat společnost v nevědomosti a jednoduchém životním stylu. Proto

byly dostupné knihy o józe cenzurované a zaměřené převážně na fyzické cvičení, duchovní podstata jógy byla ignorovaná.

Stát měl snahu kontrolovat kolektivní činnost ve společnosti, snažil se integrovat veřejné jógové aktivity do strukturovaných organizací, které bylo snadnější dozorovat a ovládat. Formálně provozovaná jóga tak musela splňovat určité podmínky a byla prezentovaná jako cvičení pro prevenci civilizačních nemocí. Oficiálně se tedy mohla cvičit pouze hathajóga, která občas sloužila cvičencům jako zástěrka pro filozofování v tělocvičnách (Zeman, 2000: 15). Tento koncept stvrzovala účast rehabilitačních pracovníků a pořádání seminářů v lázních, kde mohl jógový učitel přednášet veřejně.

Nabízí se otázka, jakým způsobem jogíni řešili nedostatek tiskovin a dalších informací, o které měli zájem, jestliže byly oficiálně nedostupné. Nedostatková literatura se získávala různými způsoby. Jedním ze zdrojů nových textů byl poloilegální dovoz ze zahraničí. V případě takto získané cizojazyčné literatury vznikla nutnost zajistit i překlad, což v době omezené jazykové vybavenosti nebylo jednoduché. Další identifikovanou možností, jak získat chybějící literaturu, bylo vyhledávání v antikvariátech, které tolik nepodléhaly přísné kontrole. Paradoxně se trezorová literatura získávala také skrze známé ve vyšších politických kruzích, kteří v případě selhání riskovali kariéru. Rezistentní chování bylo založeno na solidaritě mnoha lidí ochotných zapojit se do komplikované akce a vyžadovalo kooperaci, odvahu a důvěru. Jakýmkoliv způsobem získané texty bylo následně potřeba rozkopírovat pro další zájemce. V době normalizace neexistovala potřebná technika, většina textů se přepisovala na psacím stroji za pomoci průklepových papírů vytvářejících kopii. Překlepy nebylo snadné opravovat. Obrázky lidí nahrazovali vlastní kresbou jógových pozic. Přepsat texty trvalo dlouhou dobu, byly anonymní a nesly označení „pro soukromou potřebu“. Samizdatová literatura vznikala především v osobním volnu jógových nadšenců:

Ale lidé byli takoví bezvadní, to byly hodiny a hodiny opsat jednu knížku na psacím stroji, to byly průklepáky a klepat, klepat, takže to byla askeze, ale ti lidé to dělali s velkou láskou, protože cítili, že ostatním to něco dá, člověk se nemohl ani podepsat, že to přepisoval, bylo to bez loga, že měl zásluhy, vždycky to bylo pro soukromou potřebu. (Jitka)

Protože státní politika nedovolovala běžně cestovat do zahraničí, nabídka volnočasových aktivit byla omezená a televize mnoho zábavy neposkytovala, jogíni si samizdatovým působením vyplňovali volný čas, nacházeli v něm smysluplnou činnost. Odměnou jim bylo uspokojení, že pomáhají druhým k sebevzdělávání. Na druhou stranu toto omezující prostředí neodvádělo pozornost od studia jógy jinam, a tím umožňovalo získat o józe hlubší znalosti. Další příležitostí, jak sdílet literaturu, bylo kolektivní čtení během společných setkání. Vedlejším produktem tohoto setkávání tak bylo posílení pocitu sounáležitosti jógové skupiny.

Jako u jiných neoficiálních činností v normalizační době, i při získávání a následném šíření samizdatových knih museli být jogíni obezřetní. Vytvořené samizdaty se předávaly zdarma dalším zájemcům a dostatečným ziskem bylo jiné recipročně získané zajímavé čtení. Postupem času se vytvořila propojení mezi úzkou skupinkou lidí, kteří si opisy měnili mezi sebou:

To byl prověřený člověk, kterému dali zase kontakt, na telefon, na adresu někoho jiného. Ten měl zase jiné knihy, tento také opisoval, takže já jsem potom udělal sedm průklepů a rozeslal jsem to a za to jsem dostal od nich něco jiného. Takto to fungovalo, jako takový bartrovník. Nikdo za to peníze nechtěl. (Mirek)

Veřejnou cestou, jak šířit knihy, záznamy ze seminářů nebo cvičební skripta byla publikace pod hlavičkou oficiálních institucí, jako byly domy kultury a tělovýchovné jednoty. I tato distribuce však byla možná pouze za pomoci známých na „správných místech“. Právě nesnadný způsob získání literatury a případná vlastní angažovanost vedla k tomu, že si lidé nelehko získaných textů více vážili a byli rádi za jakoukoliv novou informaci. S nedostatkem potřebné literatury se setkali všichni mí respondenti. Všichni se také na šíření textů podíleli, až na nejmladší respondentku, která začala praktikovat jógu krátce před revolucí v roce 1989. Vzhledem k dnešní široké dostupnosti informací se může zdát až neuvěřitelné, za jakých nelehkých podmínek byli lidé ochotni získávat vytouženou literaturu.

Strategie organizace společnosti

Informace o józe se jogíní snažili získávat také od jednotlivých učitelů. Vzhledem k tomu, že cestování na zahraniční semináře bylo téměř nereálné, zvali si zahraniční lektory do Československé republiky. Organizace návštěvy ze zahraničí byla vždy zatížena přísným byrokratickým postupem. Zahraniční učitel tak mohl přijet pouze na oficiální pozvání některé z povolených organizací. Například k oficiální návštěvě svámího Mahéšvaránandy zpočátku stačila pozvánka od jógové skupiny. Později se ale již musel zaručit sportovní oddíl z vyšší úrovně sportovní organizace. Tuto podmínku jogíní řešili za pomoci dobrých kontaktů v jiných oficiálně uznaných oddílech tělovýchovné jednoty, které byly ochotny nad nimi převzít patronát. Jejich jménem se pak zaštitovali a pod svou hlavičkou jim posílali pozvání pro zahraničního lektora. I v tomto případě se projevila důležitost přátelských vztahů. Každá pozvánka s odůvodněním návštěvy pak musela být opatřena také podpisem zodpovědné osoby, přičemž tato obyčejná signatura vyžadovala po autorovi odvalu k jejímu zhotovení. Nezbytnost připojit vlastní podpis některé jedince lehce odradila, protože tak na sebe přebírali zodpovědnost za pozvání učitele a riskovali případné represe od totalitní moci.

Prostory pro cvičení si jogíní museli zajistit sami, také většinou za pomoci vlivnějších známých. Často se cvičilo ve studených tělocvičnách, semináře probíhaly i na místech, která byla z dnešního pohledu neutěšená, ale možnost setkání se stejně smýšlejícími lidmi byla pro tehdejší účastníky důležitější než podmínky cvičebního prostředí.

Způsob, jakým se jogíní přizpůsobili vládnutí reálného socialismu, se podle Goffmana podobá sekundární adaptaci v totalitních institucích. Vytváří se „spodní život“, v němž lidé využívají oficiálně neschválených prostředků k obcházení institucionálních požadavků na to, co by měli dělat, co by měli mít, a tím pádem i kým by měli být (Kabele, 2004: 14).

Po analýze výpovědí respondentů musím souhlasit se Zemanem, že jógu v období normalizace charakterizovalo velké nadšení a obětavost. Mnoho obětavých a odvážných nacházelo krkolomné cestičky k praktikování jógy i navzdory možným

existenčním rizikům (Zeman, 2000: 14). Cílem moci respondentů bylo zaangażovat své schopnosti, sociální vztahy i pracovní podmínky na podporu provozování jógy. Přestože pasivní loajalita většiny obyvatel je jedním z rysů normalizační společnosti (Činátl, Mervart & Najbert, 2017: 44–45), státní omezení podnítila kreativitu a osobní iniciativu jogínů při hledání volných meziprostorů uvnitř moci a veřejného dozoru, v nichž mohli jógu provozovat.

Jógové společenství se vůči režimu nestavělo tak otevřeně jako v disidentských skupinách, ale spíše využívalo objevené meziprostory v režimových opatřeních ke každodenní rezistenci. Na rozdíl od pracovní oblasti nebyla při józe nutná masová účast na performativní reprodukci autoritativních forem a reprezentací systému (Jurčák, 2018: 328). Protože se jednalo o nevýznamné, minoritní společenství, nebylo členství v jógovém oddílu podmíněno vstupem do KSČ – na rozdíl od zaměstnanců podniků, kteří se po roce 1968 stávali straníky z pragmatických důvodů, například pro zajištění kariérního růstu (Vaněk & Krátká, 2014: 67).

Společenství jogínů lze označit Grossebergrovým pojmem *milieu*, kdy se jedná o spletenou síť přátel i cizích lidí, kteří sdílejí stejné zájmy a činnosti. Členství v takovýchto *milieu* je volné a proměnlivé. Formuje se díky přátelství, sdílením získaných informací a spojuje je společný zájem. Příslušnost ke skupině „svých“ lidí měla pro mnoho z nich větší hodnotu než pracovní úspěchy a společenské styky (Jurčák, 2018: 159). Vznikaly tak specifické světy, které se prostorově, tematicky i významově nacházely vně autoritativního režimu (Jurčák, 2018: 180).

Závěr

Ve svém výzkumu jsem cílila na rozpoznávání a popsání mechanismů a strategií normalizační moci na platformě jógy za použití autobiografického vyprávění pamětníků praktikujících jógu během normalizace v bývalé ČSSR. Těžištěm analýzy byla otázka, jakým způsobem respondenti hledali a identifikovali volné meziprostory uvnitř moci a dozoru, v nichž mohli provozovat jógu, a jak se vypořádávali s problémy, které potkávali ve veřejném i soukromém sektoru.

V rozhovorech jsem našla dva způsoby působení moci. Prvním je politická moc, kdy malá skupina osob vládne většinové společnosti a svou moc staví na mocenských prostředcích, jimiž zvenčí zasahuje do života obyčejných lidí. Druhým způsobem je mocenská povaha vztahů jednotlivců v každodenních životních situacích. Svět státní politiky a obyčejných lidí však od sebe není oddělený, z výpovědí respondentů naopak vyplývá jeho vzájemné prolínání.

Totalitní režim svým tlakem omezoval vnější svobodu, což vedlo mnoho lidí k hledání svobody vnitřní. Hledali hlubší prožitky, než jaké jim nabízela restriktivní státní ideologie se svými omezeními, zákazy a principem „stejnosti“ oproštěným od duchovních prožitků. Jogini se institucionálním nařízením slepě nepodřizovali, ale snažili se prostřednictvím obratného kombinování oficiálních a neoficiálních způsobů dosáhnout naplnění svých potřeb, ať už zajištěním nedostatkové literatury či organizováním jógových setkání. Autoritativní moc tak neúmyslně vytvářela podmínky pro vznik tvůrčího života, který byl relativně nekontrolovaný. Při zapojení se do všech činností týkajících se jógy byla podporována sounáležitost, invence, vytvářely se přátelské vztahy a všudypřítomné nebezpečí ze strany StB tyto vybudované vztahy paradoxně ještě více posilovalo.

Seznam použité literatury

- Bílek, L. (2015). Zavazují se dobrovolně... Rezidenti, agenti, informátoři a další. Tajní spolupracovníci Státní bezpečnosti v letech 1945–1989. *Pamět a dějiny*, (4), 4–19.
- Činátl, K., Mervart, J., & Najbert, J. (Eds.). (2017). *Podoby československé normalizace: dějiny v diskuzi*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.
- Foucault, M. (2016). *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann.
- Fujda, M. (2007). *Akultura hinduismu v českém okultismu: sekularizace a zrod moderní spirituality*. Dizertační práce. Masarykova univerzita, Brno.
- Fujda, M. (2010). *Akultura hinduismu a formování moderní religiozity: K sociálním dějinám českého okultismu 1891–1941*. Praha: Malvern.
- Fujda, M. (2011). Acculturation of Hinduism and the Czech Traditions of Yoga: From Freedom to Totality and Back Again. In A. Máté-Tóth & C. Rughinis (Eds.), *Spaces and Borders: Current Research on Religion in Central and Eastern Europe* (pp. 81–101). Berlin: Walter de Gruyter.
- Fujda, M. & Lužný, D. (2010). Non-Church and Detraditionalised Religiosity in Czechia: The Case of Hinduism. In D. Hall & R. Smoczyński (Eds.), *New Religious Movements and Conflict in Selected Countries of Central Europe* (pp. 133–172). Warsaw: IFiS Publishers.
- Hošpesová, L. (2010). *Rituály normalizační společnosti v zaměstnání*. Dizertační práce. Masarykova univerzita, Brno.
- Jurčák, A. (2018). *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo: Poslední sovětská generace*. Praha: Karolinum.
- Kabele, J. (Ed.). (2004). *Výklady vládnutí v reálném socialismu*. Praha: Matfyzpress.
- Kaufmann, J. C. (2010). *Chápající rozhovor*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kolář P. & Pullman, M. (2016). *Co byla normalizace? Studie o pozdním socialismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Konopásek, Z. (1996). Text a textualita v sociálních vědách – Část druhá: metodologické motivace. *Biograf*, 8.
- Konopásek, Z. (1999). *Otevřená minulost: Autobiografická sociologie státního socialismu*. Praha: Karolinum.
- Konopásek, Z. (2005). Co znamená interpretovat text? In M. Mioviský, I. Čermák, & V. Chrz (Eds.), *Kvalitativní přístup ve vědách o člověku: Vybrané aspekty teorie a praxe* (s. 85–95). Olomouc: UP Olomouc.
- Paulík M. (2015). *Šíření jogy v českých zemích počas období komunizmu*. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Brno.
- Reisigl, M. & Wodak, R. (2009). The Discourse-Historical Approach (DHA). In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (pp. 87–121). London: SAGE Publications.
- Silverman, D. (2005). *Ako robíť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar.
- Strauss, A. & Corbinová, J. (1999). *Základy kvalitatívneho výskumu. Postupy a techniky metódy zakotvené teórie*. Boskovice: Albert.
- Švaříček, R. & Šedová, K. (2014). *Kvalitatívny výskum v pedagogických vedách*. Praha: Portál.
- Vaněk, M. & Krátká, L. (Eds.) (2014). *Příběhy (ne)obyčejných profesí: Česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*. Praha: Karolinum.
- Zeman, V. (2000). Zavzpominání, které nemá obecnou platnost. In *Jóga v minulosti a přítomnosti: Soubor přednášek z konference 20. listopadu 1999* (s. 14–17). Praha: Sdružení přátel Indie a Český svaz jógy.